

Б.Ұ. СЫЗДЫҚБАЕВА¹, А.Т. ЗӘРУБЕК^{1*}

¹Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті
(Қазақстан, Астана), E-mail: zarubekova0101@mail.ru

ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫНДАҒЫ КИЕЛІ ТУРИЗМНІҢ ДАМУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Аңдатпа. Мақалада еліміздің оңтүстік өңіріндегі Жамбыл облысындағы киелі туризмнің қазіргі жағдайы мен оның даму мүмкіндіктері қарастырылды. Басты мақсат аймақтағы киелі туризмнің дамуына оң және теріс әсер ететін факторларды анықтай отырып, оның туристтер арасында сұраныс пен тартымдылығын арттыру болып табылады. Сонымен қатар, Жамбыл облысындағы киелі туристік-рекреациялық орындарға сипаттама беріледі. Зерттеу объектісіндегі мәдени мұра ескерткіштері, тарихи құндылығы бар жерлер, діни орындар мен кесенелер және киелі саналатын басқа да географиялық жерлердің көп шоғырлануы, оларға қажылық мақсатында туристтердің келуі аталған облыстағы киелі туризмнің дамуына біршама әсер ететіні анықталды. Яғни, Жамбыл облысындағы киелі туризмнің дамып, әсерлі жылжытылуы аймақтағы әлеуметтік- экономикалық мәселелердің шешімін табуға ерекше үлес қосатыны анықталды. Киелі туризмнің жеке бағыт ретінде тиімді әрі әсерлі жылжытылуы үшін және оның даму әлеуетінің жоғары болуы үшін жасалу қажет іс-шаралар тізімі ұсынылады.

Кілт сөздер: киелі туризм, туристік тартымдылық, туристік-рекреациялық орын, жылжыту.

Кіріспе

Туризм ең алдымен қызмет көрсету өнімі ретінде белгілі болды. Бұл өндірілген тауар сияқты материалдық және көзге көрінетін өнім болудан алыс тұжырымдама. Оның көзге көрінетін игілігі сияқты сақтауға және кейінірек пайдалануға болатын жағы жоқ. Туризм - бұл жеке тәжірибе нәтижесінде алынған ләззат пен бағалау сапасын ашатын қызмет түрі. Туризмді тұтынушыға ұсыну сонымен қатар тұтынушыларға байланысты айырмашылықтарды қамтиды. Өйткені талғам мен ұнатулар адамнан адамға өзгеруі мүмкін сипаттамалар болып табылады. Туризм секторында өнім мен баға стандарттары орынға, уақытқа және келушілерге байланысты өзгеруі мүмкін. Осы себепті туризм саласы еңбекті көп қажет ететін сала деп аталады. Туризмнің тағы бір ерекшелігі барған жерлерінде пайда табуға күш жұмсалмайды [1, 7 б].

***Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:** Сыздықбаева Б. У., Зәрубек А. Т Жамбыл облысындағы киелі туризмнің даму мүмкіндіктері // Bulletin of the International university of Tourism and Hospitality. –2023. –No1(1). –Б. 42–54. <https://www.doi.org/10.62867/3007-0848.2023-1.04>

***Cite us correctly:** Syzdykbaeva B. U., Zarubek A. T. Zhambyl oblysyndagy kieli turizmnin' damu mumkindikteri [Opportunities for the development of sacred tourism in] // Bulletin of the International university of Tourism and Hospitality. –2023. –No1(1). –Б. 42–54. <https://www.doi.org/10.62867/3007-0848.2023-1.04>

Туризмнің басқа да ерекшеліктерін былайша көрсетуге болады. Туризм әртүрлі табиғи сұлулықтарды және тарихи ескерткіштерді тамашалау, әртүрлі мәдениеттерді тану, спорттық мақсаттар, іс-сапарлар, ғылыми кездесулер, достар мен туыстарға бару, денсаулық және дін сияқты мақсаттарда жүзеге асырылады. Ол негізінен бос уақытты бағалау, тиімді пайдалану үшін жүзеге асырылады. Ол өз алдына ақша табуды көздемейді. Мектепке, оқуға немесе басқада жерлерге бару мақсатында транспортта 24 сағаттан астам саяхаттаған жолаушылар турист болып саналмайды.

XXI ғасырда туризм индустриясы дүниежүзінде табысы жоғары саланың бірі болып табылады. Әр мемлекет үшін туризм индустриясының халықтың тұрмысын жақсартуға, жұмыссыздықты азайтып, ел экономикасын арттыруға тигізетін үлесі өте көп.

Елдегі туристік индустрияның дамуы инфрақұрылымның жақсаруына және сапалы болуына біршама әсер етеді. Бұл туристік-рекреациялық мүмкіндіктерді дұрыс пайдаланып, туристік маркетингті дамытқан жағдайда ғана орын алатын құбылыс.

Ең алдымен ішкі туризмді дамытуды ұмытпаған жөн. Қазіргі уақытта елдегі ішкі туризмнің біртіндеп дамып, жергілікті халықтың қызығушылығын оятуда біршама үлес қосатын осы тарихи-мәдени маңызы зор ескерткіштер мен аймақтар. Алайда, елде киелі туристік аймақтар жеткілікті болғанымен, жергілікті тұрғындар мен шетелдік туристтер арасында айтарлықтай сұранысқа ие емес.

Туризм секторы көптеген елдер үшін маңызды табыс көзі болып табылады. Туризмде балама ресурстар жасай алатын елдер үшін бұл сектор дамуға ашық бола түсуде. Альтернативті туризмнің пайда болу себептерін ресурстардың азаюы, олардың сапасының нашарлауы, тұрақты туристік түсініктің пайда болуы, тұтынушылардың классикалық туризмге ауысуы және жаңа тәжірибелерді іздеуі деп санауға болады. Тарих бойында көптеген ұлы өркениеттерді қабылдаған Қазақстан баламалы туризм саласындағы жаңа тартымдылық орталығына айналу үшін осы ерекшеліктерге ие.

Тарихта бастауы сақ, ғұн, түрікілерден бастау алатын қазақ халқы алғашқы түрікі тайпаларының қатарына жатады. Тарихта қазақ сөзі IX ғасырдан бері қолданыла бастағаны белгілі. Қазақ атанған халық мың жылдан астам уақыт ішінде орын алған саяси-әлеуметтік оқиғалармен қатар өмір сүріп келеді. Қазақтар ежелде көшпелі және жартылай көшпелі тайпалар ретінде танылған. Одан кейін олар тайпалар одағы, кейін ұлттық қоғам болып құрылды. Жаңа заман тарихында XIX ғасырда Ресейдің боданына айналға өткен қазақтар 1980 жылдардың аяғында елде тәуелсіздік үшін бас көтерулер көптеп орын алды [2, 12 б]. Нәтижесінде егемендікке қол жеткізіп, экономиканы көтеру мақсатында бірнеше салалар бойынша жұмыстар атқарылуда. Сол салалардың бірі туризм саласы болып табылады.

Елімізде өткізілген конгресстер, іскерлік және салалық семинарлар да Қазақстандағы конгресс туризмінің жандануына себепші болды. Мұнай және табиғи газ сияқты табиғи ресурстардан алынған кірістермен туризм секторын дамыту үшін ресурстар қамтамасыз етілуде. Тәуелсіздікке қол жеткізіп, туризм саласының даму қарқыны ең жоғары болған жылдары қарқын алған Қазақстан балама туризм орталығына айналу жолында маңызды қадамдар жасады. Баламалы туристік әртүрлілік үшін өте бай ресурстарға ие Қазақстан өзінің табиғи сұлулығымен және термалды көздерімен сауықтыру туризмінде де маңызды үлеске ие. Сонымен қатар, тамаша табиғатқа ие әдемі ландшафты аймақтарда саяхат жасап демалуға арналған туристік бағдарламалар жүзеге асырылуда. Ол бүркітпен аң аулау сияқты ерекше дәстүрлерімен шытырман оқиғалы туризм үшін өте қызықты жерлерде

ұйымдастырылуда.

Қазақстан өзінің табиғи ресурстарымен қатар көптеген тарихи мәдени ескерткіштерімен Қазақстанға келуші туристардың назарын аудартады. Тарихи мәдени ескерткіштерінің танымалдылығы және соңғы жылдарда жүргізіліп жатқан қарқынды зерттеулер, елдегі туризм секторын айтарлықтай дамытты. Қазақстанның географиялық орналасуы, Ұлы Жібек жолы бойында орналасуы елдің тарихи құндылыққа бай екендігін көрсетуде.

Ерте дәуірден бері өркениеттердің қалыптасуына ұйытқы болған еліміздің кең байтақ даласынан әлемге танымал болған туындылардың бірі алтын адам, Жібек жолы, тарихи обалар мен петроглифтер, қалалар мен сарайлар, кесенелер мен сәулеттік ескерткіштер көптеп ашылуда. Түрік-ислам тарихының маңызды тұлғалары өмір сүрген Тараз, Отырар, Түркістан және т.б. қалалар елге келуші туристердің қызығушылықтарын арттыруда.

Жамбыл өңірінде жүздеген тарихи-мәдени мұра жәдігерлер, құлшылық ету орындары болып табылатын бірнеше мәдени және діни объектілер бар. Бұл XIV ғасырға жататын Тектұрмас кешені, XII ғасырдағы Қарахан кесенесі, Айша бибі кесенесі, Бабаджа хатун кесенесі және ерте ортағасырлық көне Тараз қалашығы.

Зерттеу барысында Жамбыл облысындағы киелі туристік объектілерге сипаттама беріліп, аймақтағы туризмнің дамуына тигізетін үлесі зор екендігі анықталмақ. Сонымен қатар, сұраныс мәселесін шешу жолдарын анықтау үшін өңірдегі киелі туризмнің даму әлеуетін зерттеп, оған баға беру керек. Барлығына белгілі жайт, туристік тартымдылық оның әлеуетімен анықталады, ал киелі туризмнің әлеуеті туристік ресурстардың, киелі туризмді тұтынушыларды қанағаттандыру үшін жағдайлар мен мүмкіндіктердің жиынтығы ретінде ұсынылады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу жұмыстары барысында Жамбыл облысындағы сакралды туризмді дамытуды қажет ететін басым бағыттарды анықтау мақсатында деректер жинақталды. Жахандану кезеңінде еліміздегі ұмытылып жатқан материалдық және рухани мәдениетімізді қайта жаңғыртып, киелі жерлеріміз бен мәдени құндылықтарымызды әлемге танымал ету мақсатында зерттеулер жүргізілді. Қазіргі таңда Жамбыл облысына келуші туристердің санын арттыру, өңірдегі туризмді дамытудың динамикасын нақтылау басты мәселелердің бірі болып табылуда.

Мақаланы жазу барысында Жамбыл облысындағы сакралды туризм бағытында жүргізілетін зерттеулер барысында материалдар жинақтаудың екі негізгі - тұрақты және маусымдық тәсілі қолданылады. Аталмыш тәсілдерді қолдана отырып, басты базалық пунктін (белгілі бір елді мекен) негізгі зерттеу объектісіне алып, әр бір елді мекенде екі- үш күн болып, қажетті материалдар жинақтаумен жүргізіледі.

Зерттеу нәтижелері және талдау

Ұлы Жібек жолы тарихта шығыс пен батыс арасындағы сауда және мәдени көпір қызметін атқарған. Шығыстағы Қытай жерінен басталып, Орта Азиядағы Түрік мемлекеттері, Үндістан, Иран, Анадолыдан Еуропа территориясына дейін ұласты. Бұл жолдың бойындағы өркениеттер дамып, мәдени және экономикалық жағынан дамыды. Ұлы Жібек жолы маңыздылығын жоғалтқаннан кейін аймақтағы көптеген елдер мен қалалар тіршілігін тоқтатты немесе құлдырады. Бүгінгі таңда көптеген түрлі сауда жолдары қолданылғанымен, тарихи Ұлы Жібек жолының өзі өтетін жерлерге әлі де материалдық және

моральдық табыс әкелетіні шындық. Тарихта аталмыш жолды өз бақылауында ұстап тұру үшін бір-бірімен соғысқан елдер мен империялардың артына қалдырған деректері әлі күнге дейін адамдардың назарын аударады [3, 18 б].

Қазақстан үкіметі Ұлы Жібек жолы туризмді жандандыру мақсатында 1998 жылы Ұлттық Жібек жолы компаниясын құрды. Бұл компания арқылы жолдарды жаңарту, Ұлы Жібек жолы бойында қонақжайларды ашу, тамақтану нысандарын ашу болып табылды [4, 14 б].

Ұлы Жібек жолы бағыттарында жаңа автомагистральдар мен туристік маршруттар жоспарланды. Мысалы, автомобиль жолдары үшін тақырыпқа байланысты:

Ташкент – Шымкент – Тараз – Алматы – Харгос;

Тараз – Шымкент – Қызылорда – Ақтөбе – Орал – Самара; маршруттары іске қосылды. Сондай-ақ туристік бағыттар үшін: Алматы-Тараз-Шымкент-Ташкент-Самарқанд-Үргеніш-Бішкек-Алматы маршруттары іске қосылды [5, 22 б].

Қазақстанда Ұлы Жібек жолы тарихына байланысты 115 тарихи мәдени нысан бар, оның 70 қайта қалпына келтірілді. Алматы облысында археологиялық зерттеу жұмыстары барысында көне қоныстар мен қалашықтар табылды. Сонымен қатар, Жетісу өңіріндегі тарихи Ұлы Жібек жолы маршруттары туризм бағытында іске қосылды, Тараз қаласында түркі кезеңіне жататын сарайлар мен орта ғасырларға жататын қалалар археологиялық тұрғыдан зерттелуде [6, 16 б].

Ұлы Жібек жолын туристік орталыққа айналдыру жобасы Қазақстанның қолға алған жобасы ғана емес. Ұлы Жібек жолы бойымен өтетін Орталық Азия түрік мемлекеттері де Ұлы Жібек жолын тартымды орталыққа айналдыруға тырысуда. Олардың арасында Қырғызстан, Өзбекстан, тіпті Түркия да бар. Тіпті Ұлы Жібек жолында орналасқан Ауғанстан, Пәкістан сияқты түркі халықтарына жатпайтын елдер де бұл жобаны қолдауда [3, 13 б].

Ұлы Жібек жолы жобасы өзі өтетін елдерді туризм бағытында дамытып қана қоймай, жаңа әрі заманауи көлік бағыттарына ие болады. Елдер арасындағы интеграция тек коммерциялық қана емес, сонымен қатар мәдени және ғылыми тұрғыдан да арта түсті. Тіпті бұл елдер арасында еркін қозғалыс мүмкіндігін қамтамасыз ететін одақ құру жоспарлануда [7, 17 б].

Жамбыл облысындағы тарихи-мәдени ескерткіштердің туризмді дамытуға әсері
Тәңірқазған палеолит тұрағы.

Тұрақ Жамбыл облысындағы Қаратау қаласынан солтүстік-шығысқа қарай 34 шақырым жерде орналасқан. Тұрақты алғаш рет 1957–1958 жылдары Ш.Уәлиханов атындағы Тарихи археология және этнография институтының тас ғасыры ескерткіштерін зерттеумен шұғылданған Х.Алпысбаев жетекшілігіндегі Қаратау отряды ашып зерттеу жұмыстарын жүргізген. Зерттеу жұмыстары барысында үңгір ішінен көптеген тас құралдар жинақталды. Ғалымдардың пікірінше бұл ескерткіш төменгі антропоген уақытындағы ежелгі аллювий аңғарымен сай келеді. Тас құралдары 1 км² аумақта бірнеше жерде шоғырланған. 1961-1963 жылдары тас қарулары шоғырланған төрт жерге 0,75 м тереңдікке дейін тік қазба (шурф) салынды. Қазба жұмысы барысында тас құралдардың басым бөлігі, негізінен жоғарғы қабаттан алынған. Бұйымдарды жасауға сұр, қоңыр сұр, сұр қара, қара шақпақ тас пайдаланылғандығы белгілі болды. Көпшілігі сары түсті патина қабаттан жабылған. Тәңірқазғаннан алынған бұйымдар мынадай негізгі топтарға бөлінеді:

1. екі шеті өңделген долбар шапқы құралдары (32 дана); 2. дөңгелек тұрпаттар (7 дана); 3. қол шапқы тәрізді құралдар (6 дана); 4. унифастар (3 дана); 5. тас жаңқадан жасалған бұйымдар (11 дана); 6. өзектастар (26 дана); 7. екінші қайта өңделмеген тас жаңқалары (266 дана). Зерттеу жұмыстары барысында жинақталған заттардың типологиялық және техникалық анықтамасы Тәңірқазған Қазақстан жеріндегі ең көне ескерткіштердің бірі екендігін көрсетеді. Алынған бұйымдарды Еуразия мен Африка құрылығындағы археологиялық кешендермен қатар қоюға болады. Тәңірқазған ежелгі аңшылардың осында келіп қоныстану жолдарын анықтауға мүмкіндік беретін бірегей ескерткіш. Оңтүстік Қазақстан өңірлерінен табылған шелль-ашель уақытына жататын Тәңірқазған секілді археологиялық нысандар республика жерін алғашқы адамдардың плиоцен- плейстоцен кезеңдерінде мекендегенін айғақтайды [8, 16 б]. Ескерткішті туризм бағытында қолдану қазіргі таңдағы маңызды жұмыстардың бірі болып саналады.

Айша бибі кесенесі

Тараз қаласының оңтүстігінде 18 шақырым жерден өтіп жатқан Аса өзенінің жағасында, Айша бибі ауылында өткен-кеткен талай жолаушы, әсіресе зерттеушілер, жаңа үйленген жастар ат бастарын арнайы бұратын екі ғимараттың бар екендігі баршаға мәлім. Олардың бірі – Айша бибіге, екіншісі – Бабаджа Хатунға тұрғызылған ескерткіштер. Белгілі археолог А.Н. Бернштамның 1930-1940 жылдары жүргізген зерттеулері негізінде бұл көне ғимараттардың XI-XII ғасырларда салынғандығы анықталды. Археологтар мұнда ескерткіштердің салынған жылын дәл атап көрсетпесе де құрылыс ескерткіштеріне байланысты жалпы мерзімін негізінен дұрыс топшылайды [9,

22 б]. Әйтсе де ежелгі тарихымызды зерделегісі келген әрбір адам бұл ғимараттар кімдерге, қашан салынғанын, оларды кімдер салғанын білгісі келетіні табиғи құбылыс.

Ташкент архивіндегі «Туркестанские ведомости» газетінің 1900 жылғы №97 және 1904 жылғы №37 сандарында Әбубәкір Диваев Айша бибінің әкесі Сүлеймен Бақырғани, яғни Хақим ата және асырап алған әкесі Зеңгі бабаның тегі туралы деректер жариялаған. Сондай-ақ Ташкент түбінде Зеңгі бабаның мазары, Айша бибінің анасы Әнбар бибінің және әжесі Ұлықпатшаның басына тұрғызылған кесенелер жақсы сақталған.

Шоқан Уалихановтың 1858 жылы қазанның 25 күні «Қашқар күнделігінде» Айшаның ағасы Ерхұббу да, інісі - Әлиасқар деген екі бауыры бар екендігі жазылған. Анасынан үшеу, әкесінен екеу Айшаның ерге шыққандығы оның «бیبі» деген қосымша атауынан анық байқалады. Түркі халқында хан әйелінен ертеректе – «қатын», кейініректе

-«ханым», қызын – «ханша», би мен бай әйелін – «бәйбіше», қызын – «бикеш», «бике» десе, қожа қыздары ерге шыққанда оларды тек «бибі» деп атағандығы белгілі. «Айша» деген сөздің мағынасы арабшадан аударғанда «өмірге құштар, іңкәр» деген мағынаны білдіреді.

Айша 1185 жылы өмірге келген болса, ол бойжеткен кезде Тараз қаласын билеген Қарахан әулетінің кезекті өкілі түрікше лақабы – Арыстан, мұсылманша Мұхаммед аталған хан еді. Бұл Қарахан Мұхаммед 1212 жылы Тараз қаласынан қуылып, Қашқарды паналағанда сол жерде бақталастарының қолынан қаза тапқандығын атақты академик В.В.Бартольд жазған болатын. Қарахан Мұхаммедті Тараздан әуелі қуалаған әуелі қара қытай гурхуны Чулуку мен найман ханы Күшілік болса, кейін біржолата бездіріп жіберген хорезмшах Мұхаммед еді. Отқа табынатын көп құдайшыл Чулуку гурханның әуелі қызын алып, артынан өзінің басын алып, Тараз өлкесінде билей бастаған Найман ханы Күшіліктің соңына түскен монғол Шыңғыс хан ақырында оның түбіне жеткендігі мәлім [10, 11 б].

Айша бибі ескерткішін Мұхаммед тұрғызды деп батыл айтуға болады. Өйткені, Қазақстанның сәулетшілері В.Қадырбаевтың, Н.Бәсеновтың және басқалардың мәліметтеріне қарағанда, күмбездің маңдайшасында «Кесенені тұрғызған Мұхаммед» деген сөздер бертінге дейін сақталған екен.

Бабаджа Хатун кесенесі

Бабаджа Хатун кесенесі Қазақстанның оңтүстігіндегі Жамбыл облысына қарасты Тараз қаласынан 18 шақырым жерде (Тараз-Шымкент тас жолының бойында) Айше Бибі кесенесінің жанында орналасқан. Көпшілік Қараханды билеуші деп ұғады. Бұл мүлде қате түсінік. Қарахан лауазымы көне түркі заманында ұлы хан деген мағынасында қолданылған. Мәселен, «қара халық» деген сөз «көп халық», «ұлы халық» деген мағынаны білдіреді. Ал сол ұлы ханға бағынатын хандарды «илек хандар» деп атаған. Қарахан әулетін «қараханидтер» деген атауды көне грек дәстүріне сәйкес шығыстанушы Шоқан Уалиханов шығармашылығын орыстың алғашқы зерттеушілердің бірі В.Григорьев ғылыми айналымға енгізген болатын [11, 30 б].

Осы орайда Тараз қаласының қақ ортасындағы кесенедегі «Әулие ата атанған Қарахан кім?» деген сауал өзінен-өзі туындайтындығы сөзсіз. Ғалымдар бұл мәселеге де жауап беріп отыр. Австрия ғалымы О.Прицак, О.Восфордтың «Мусульманские династии» деген кітабында 1059 жылға дейін Таразды билеген Қарахан Ша-махмуд екендігін нумзматикалық деректер арқылы дәлелдеп көрсетсе, академик В.В.Бартольд сол Ша-махмудтың қарақытайларға қарсы талай қырғын соғыстарға қол бастап, талай жеңістерге жеткенін, бірде Талас өзенімен тоғытылатын қойдай ағып бара жатқан жау өліктерін көріп, жиреніп, алтын тағын мүлдем тастағандығын, сопылық жолға түсіп, жер астынан қылуға үй қазып алып өле-өлгенше Аллаға жалбарынып өткенін, сондықтан да Әулие атанғанын жазған еді [10, 13 б].

Кесененің бой көтерген уақыты, салдырған адам және сәулетшісі жайында бізде нақты мәлімет жоқ. Дегенмен, зерттеуші ғалымдардың жүргізген зерттеулерінде бұл мәселеге байланысты әртүрлі пікірлер мен тұжырымдар қалыптасқан. Атап айтар болсақ Б.Глаудиновтың еңбегінде Бабаджа Хатун кесенесінің кіреберіс қасбетінде «Илханшах Мұхаммед сәулетші» деген жазудың болғандығы айтылады [12, 26 б]. Бұл жазудың болғандығын А.М. Белениски мен М.Е. Массон еңбектерінен де кездестіруге болады. Бірақ әр кезеңде жасалған жөндеу және қита қалпына келтіру жұмыстары барысында аталмыш жазу өшіп кеткен. Дегенмен жоғарыда айтып өткеніміздей Б.Глаудиновтың зерттеулеріне сүйене отырып кесенені тұрғызған сәулетшінің Илханшах Мұхаммед болғандығын аңғаруға болады [12, 25 б].

Өңірде кеңінен таралған аңызға сүйенер болсақ, Айша Бибі кесенесі мен Бабаджа Хатун кесенесін бір адам салғандығы белгілі болуда. Кесененің кіреберіс есігінде жартылай қираған жазуда мәліметтердің жоқтығына байланысты зерттеушілер кесененің мерзімін анықтауға қатысты әртүрлі пікірлер айтуда.

М.М. Мендіқұлов мұндай қасиетті орындарды X ғасырдың аяғы немесе XI ғасырдың басына жатқызады [13, 54 б]. Дегенмен, Қазақстанда күмбезділіп жабылған конус немесе пирамида пішінді болып келетін ғимараттар XIX ғасырға дейін аймақта кеңінен бой көтергендігі белгілі. А.Н. Бернштам кесененің X-XII ғасырлардағы армян сәулет құрылыстарымен ұқсастығына негізге ала отырып, оны Қараханидтер кезеңіне, яғни, X- XII ғасырларға жатқызады [9, 14 б]. Т.Н. Сенигова болса кесененің жоспары мен архитектурасын жан-жақты зерттеп, кесененің бой көтерген мерзімін X ғасыр деп тұжырым жасайды [14, 32

б].

Бабаджа Хатун кесенесінің жоспары, материалдары және қасбетінің орналасуы жағынан Самани және Ерте Қараханидтер кезеңіне жататын сәулеттің нысандармен үлкен ұқсастықтарды көрсетеді. Осы себепті кесененің XI ғасырға жататын сәулет ескерткіші деп айта аламыз. Кесененің әрлеуіш қыш қаптапалар да нысанның XI ғасырға жататындығын көрсетуде. Бұған мысал ретінде Галинжадағы (Армения) XII-XIII ғасырдағы Мармашен және Анберде шіркеулерін келтіруге болады. Сол сияқты, Нахчыван Мумин Хатун, Бастан Юсуф Ибн Кутейч пен Амал, Насыр-әл-Халка пен Зари, Мұхаммед сұлтан Риса кесенелерін, Бабаджа Хатун кесенесінің архитектурасы мен безендірілуі жағынан жақын ұқсастықтардың бар екендігі белгілі [9, 20 б]. А.Н. Бернштам Бабаджа Хатун кесенесінің құрылысы мен сәулетіне қатысты зерттеулер жүргізіп, өз тұжырымын ортаға салады. Ол Жетісу аймағында христиандардың несториандық (армян) бағытын ұстанған халықтарға 1205 жылы арнап салынған зиратының салыну кезеңін негізге ала отырып, ол мұнда XII ғасырда армяндардың тұтқында болғандығын және Бабаджа Хатун кесенесінің құрылысында армян сәулетінің әсері болуы мүмкін деген пікірғетоқталады [9, 21 б].

М. Арык Бабаджа Хатун кесенесінің бой көтерген уақытын XI ғасырға жатқызады [15, 44 б]. Ю. Яралов та кесенені XI ғасырдың сәулеттік құрылыс ретінде баяндайды [16, 21 б]. М. Жезар Бабаджа Хатунның Айше Бибидің жақын туысы болғандықтан, оның қабірін XII ғасырда салынған болуы мүмкін деген ойды ортаға салады [17, 18 б]. О. Асланапа да М. Жезардың пікірімен келісіп, Бабаджа Хатун кесенесін XII ғасырға жатқызды [18, 56 б]. Жоғарыда атап өткен мәліметтерге сүйене отырып, М.М. Меңдікұлов Бабаджа Хатун кесенесін XI ғасырдың басында салынған болуы мүмкін деген пікірге тоқталады.

Бабаджа Хатун кесенесі түркі мұсылман халықтарының таңқалып тамашалайтын XI-XII ғасырда бой көтерген сәулет ескерткіші. Тараз қаласына келуші туристердің барып тамашалауына ыңғайлы үлкен жолдың бойында орналасқан тарихи нысан.

Талқылау

Жамбыл облысында киелі туризмді дамытудың туристік – рекреациялықәлеуеті

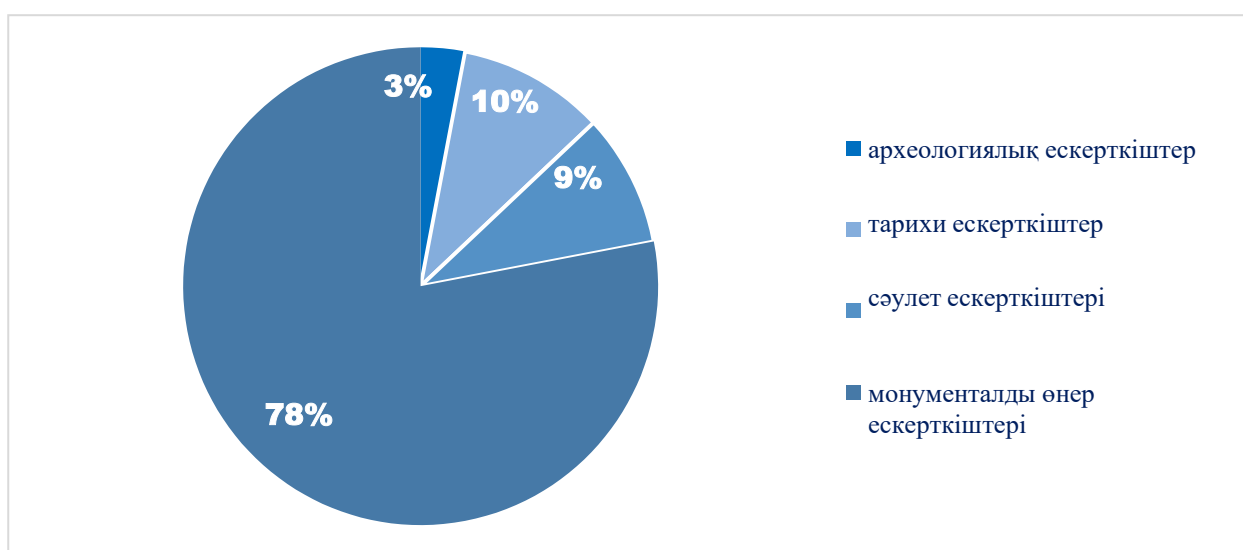
Жалпы Қазақстан Республикасының мәдени әлеуеті туризмді дамытудың басты факторларының бірі болып табылады, өйткені мәдени мұрамен танысу бұл ынталандырудың күшті мотиві. Мәдени мұра объектілері дегеніміз табыс әкелетін және өңірдің экономикалық дамуына әсер ететін қазіргі заманғы қалалардың басты және маңызды активі. Сонымен қатар, бұндай туристік-рекреациялық әлеуеттің әлеуметтік салада да зор маңызы бар. Табиғи рекреациялық қорлар, тарих және мәдениет ескерткіштерінің саны бойынша Қазақстан Қытай, Үндістан, Таяу Шығыс және Жерорта теңізі елдерінен кем түспейді. Көптеген көрнекті орындар ЮНЕСКО-ның бүкіләлемдік мұра тізіміне енгізілген. Қазақстанның тарихи-мәдени мұрасы бұл 25 мыңнан астам археология, тарих, сәулет, мәдениет және өнер ескерткіштері, 2 млн. 56 мыңнан астам мәдени құндылықтар бірлігі және олардың көпшілі елдегі 89 мемлекеттік музейлерде орналасқан.

Жамбыл облысының да елдегі басқа аймақтар секілді киелі туризмді дамытудың туристік-рекреациялық әлеуеті зор. Аймақтағы туристік-рекреациялық ресурстарға тоқталмас бұрын «рекреация» сөзіне жалпы түсініктеме беріп кетейін. Рекреация дегеніміз - латын тілінен аударғанда «күш жинау», ал поляк тілінен аударғанда «демалу» деген мағынаны білдіреді. Рекреациялық қорлар негізінен табиғи және антропогендік болып екіге бөлінеді. Табиғи қорлар дегеніміз өзі атында айтып тұрғандай ормандар, таулы аймақтар,

теңіз жағалаулары және өзен жағасы секілді ресурстарды қамтиды. Ал антропогендік қорларға тарихи–архитектуралық көрікті жерлер жатады. Осы жоғарыда аталған рекреациялық ресурстарды тамашалап, бос уақытты дұрыс пайдаланып демалу туризм болып табылады. Туризмнің демалушылардың эстетикалық рахат алып, рухани қажеттіліктерін қанағаттандыратын ерекше бір түрі - танымдық туризм. Яғни, туристтер табиғи орындарды немесе көп жағдайда мәдени-тарихи ескерткіштерді көріп, тану арқылы өздерінің рухани құндылықтарын арттырады [19, 46 б].

Жамбыл облысы әкімдігі мәдениет басқармасының тарихи-мәдени ескерткіштерді қорғау және қалпына келтіру дирекциясының деректері бойынша Жамбыл облысында мемлекеттік есепте 1080 ескерткіш тұр, оның ішінде 844-і археология ескерткіштер, 111-і тарихи ескерткіштер, 97-сі сәулет ескерткіштері, ал қалған 28-і монументалдық өнер ескерткіштері.

1-суретте әрқайсысының пайыздық үлестері көрсетілген.

1-сурет – Жамбыл облысында мемлекеттік есептегі ескерткіштер

Жамбыл өңірінде жүздеген тарихи-мәдени мұра жәдігерлері орналасқан. Тарихи жылнамаларда Жамбыл облысының аумағы мемлекет үшін маңызы зор артефактілердің басым бөлігі орналасқан «Шу-Талас алқабы» деп белгіленген. Орта ғасырлардағы сақталған сәулет ескерткіштерінің ішінде мазар-қабірлер, кесенелер ерекше орын алады. Олар құрылыс материалдарының шектеулі жиынтығына қарамастан ерекше құрылымдар жасаған суретшілердің, құрылысшылардың шеберлігін көрсетеді. Жамбыл облысында құлшылық ету орындары болып табылатын бірнеше мәдени және діни объектілер бар. Олардың қатарына халық арасында танымалдыққа ие Қарахан кесенесін, Айша бибі мен Бабаджа хатун кесенелерін жатқызамыз. Олардан бөлек Тектұрмас кешені және Көне Тараз қалашығы секілді тарихи маңызы зор мәдени мұралар да бар.

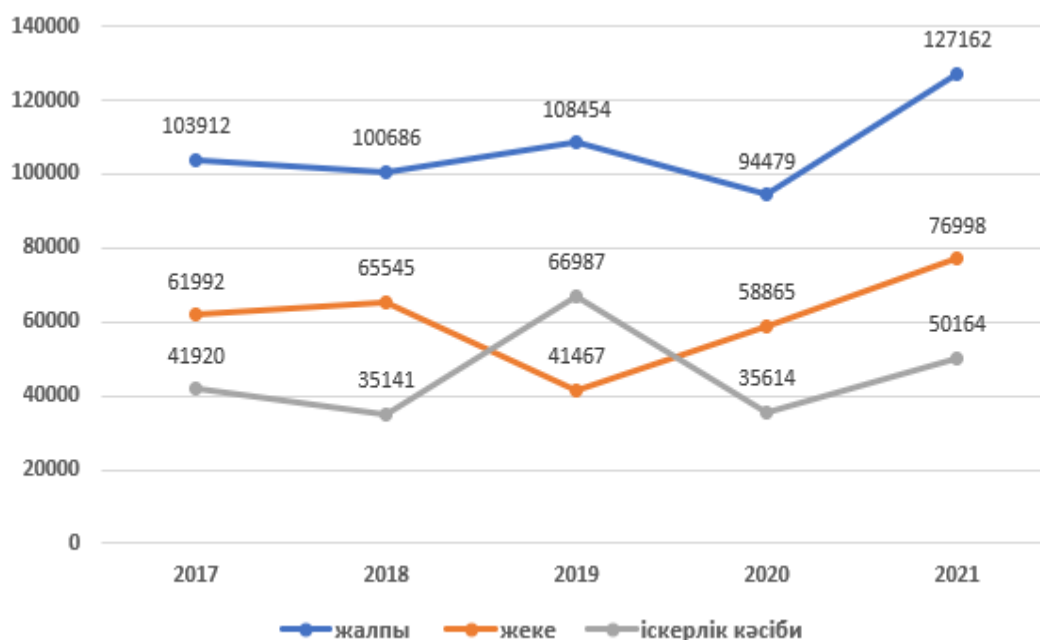
Жоғарыда аталған танымал ескерткіштерден бөлек Жамбыл облысында басқа да ірілі-ұсақты тарихи мұралар жетерлік. Бұндай жәдігерлер қатарына ұзақ жылдар бойы зерттеліп келе жатқан Ақыртас қаласын, XIII ғасырға тиесілі Шамансұр немесе Дәуітбек кесенесін, XIX-XX ғасырларда салынған Қали Жүніс моншасын, XIX ғасырдағы Әбдіқадір мешіт-медресесін жатқызуға болады [20, 34 б].

Зерттеу нысанының тартымдылығы және дамуына әсер ететін факторлар

Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2023 жылға дейінгі тұжырымдамасы негізінде «Киелі Қазақстан» Орталығы он тарихи-мәдени мұра орнын бөлген болатын. Орталықтың мәліметтері бойынша елдегі киелі маңызы бар 10 орынға Жамбыл облысындағы Айша бибі және Бабаджа хатун кесенелері кірді. Бұл кесенелер қажылық мақсатпен келген жергілікті және шетелдік туристтер үшін ерекше киелі орын болып табылады.

Статистикалық мәліметтерге сүйенсек, соңғы бес жылда Жамбыл облысына жеке және іскерлік-кәсіби мақсатта келушілер саны біртіндеп артуда. Негізінен жеке сапар мақсаттарына еңбек демалысы, туыстар мен достарға бару, білім және кәсіби дайындықтар, емдік және сауықтыру емшаралары, транзит, дін және қажылық жатады. Ал іскерлік-кәсіби сапар жеке сала ретінде қарастырылады. 2-суретте 2017-2021 жылдар аралығында зерттеу аймағына келушілердің сапар мақсаттары бойынша орналастыру орындарына бөлу деректері көрсетілген [21, 33 б].

2-сурет – Жамбыл облысына келушілердің (2017-2021 жж.) сапар мақсаттары бойынша орналастырылуы

Көріп отырғанымыздай, киелі аймаққа жеке мақсатта келетін резиденттердің саны басымырақ. 2017 жылдан бері динамикалық түрде біртіндеп жоғарылап келе жатқан көрсеткіштер 2020 жылы дүниежүзілік пандемияға байланысты бірден төмендеп кеткен болатын. Яғни, 2019 жылмен салыстырғанда 13 975 адамға кеміген, пайыздық көрсеткіш бойынша 13%-ға төмендеген. Ал 2021 жылы елдегі ішкі туризмнің танымалдылыққа ие болуына байланысты келушілер саны артып, көрсеткіш 35%-ға өскен (32 683 адам).

Жамбыл облысы аумағындағы киелі туризмнің дамуын тежеп тұрған біршама факторлар анықталды. Олар:

- 1) әлсіз инфрақұрылым;

- 2) көліктік қолжетімділік мәселесі;
- 3) ақпараттық қамтамасыз етілу мәселесі;
- 4) қызмет көрсету сапасының төмендігі;
- 5) киелі маңызы маршруттардың жеткіліксіз болуы;
- 6) туристтік нысандарға келушілердің төмен деңгейі;
- 7) туристтік объектілерге қызығушылықтың болмауы;
- 8) техникалық игерудің жеткіліксіз жағдайы;
- 9) аймақтық туризмді дамытуға киелі нысандардың әсерінің әлсіздігі.

Жоғарыда аталған факторларды үлкен мәселе ретінде қарастыруға болады. Жамбыл облысында шоғырланған табиғи және киелі ресурстарды киелі туризмді дамыту мақсатында дұрыс пайдалана отырып, аймақтағы инфрақұрылым жағдайын жақсартса, аймақтағы ішкі туризмі дамыту мүмкіндігі зор болары анық.

Қорытынды

Өңірлік туризм Жамбыл облысы экономикасын дамытудың негізгі құралы болуы үшін бірнеше міндеттемелер мен жобалар ұсынамыз. Олар төменде көрсетілгендей:

1) жарнамалық қызметке ерекше назар аудару. Танымалдылыққа ие бола алатын бренд қалыптастырып, әр түрлі БАҚ, жарнама түрлерін пайдалана отырып тартымдылықты арттыру, оның ішінде интернетте, әлеуметтік желілерде, арнайы туристік сайттарда, қауымдастықтарда, форумдарда және тағы да басқа орындарда жарнамалау. Орта ғасырларлық тұрмыс пен мәдениетті толық жеткізе алатын тарихи-мәдени объектілерде анимациялық бағдарламалар ұйымдастыру;

2) аудандарда қазақ халқының мәдениетіне енуге ықпал ететін, қазақ халқының мәдениеті мен тарихын баяндайтын туристік өнімдер, археологиялық турлар мен демалушылардың есінде қалатындай кәдесый өнімдерін ұсына алатын жәрмеңкелер мен көрмелер ұйымдастыру;

3) нысандарды көрсету барысында жаңа технологияларды қолдану, балалар мен жастардың қызығушылығын тудыратын 3D көрсетілімдер;

4) көрші облыстармен ынтымақтастық орнату. Мысалы, Қожа Ахмет Яссауи кесенесінің таңғажайып сарайлары мен ғибадатханалар кешені орналасқан көршілес Оңтүстік Қазақстан облысындағы Түркістанға баратын туристер мәдени - танымдық және қажылық мақсатында Жамбыл облысына сапарларын жалғастыра алады;

5) облыстың қалалары мен аудандарында өңірлік дамудың басым бағыттары бойынша хостелдер желісін, халықаралық жастар лагерлерін, студенттер мен оқушылар үшін жыл бойы білім беру лагерлерін құруды қамтитын бірегей тур маршруттарын құру.

Осы іс-шаралардың барлығы экономикалық дамудың жаңа бағыттарын қалыптастыруға ықпал ететін қызмет көрсету саласында ерекше өнім жасай отырып, Жамбыл облысында киелі туризмнің дамуына ерекше ықпал ететіні сөзсіз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Биржаков М. Б. Введение в туризм СПб //Издательский дом" Герда. – 2000. – Т. 192. – С. 2.
2. Арықбаев Ж. Қазақстан тарихы. - Астана: Алтын кітап баспасы, 2004. - 159 с.
3. Мирзаев Р.С. Великий шелковый путь: реалии XXI века. - Москва: Институт

актуальных международных проблем Дипломатической академии МИД России, 2005. - 248 с.

4. Сапрунова В. Туризм: Эволюция. Структура. Маркетинг. М: Ось-89, 1998. 160 с.
5. M. Avcı, K. Sartayeva İpek Yolu'ndaki Kültürel Mirasın Dünya Turizmine Kazandırılması: Kazakistan Örneği // Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi. - 2020. - №5 Sayı: 1. - С. 14 - 37.
6. Kobeshova A. Kazakistan'da Turizm Potansiyelini Geliştirmeye Yönelik Politikalar //Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. – 2013.
7. Нысанбаев Ә. Қазақстан ұлттық энциклопедиясы. Алматы: «Қазақ энциклопедиясы»,1998. –720 б.
8. Бернштам А.Н. К происхождению Мавзолея. Бабаджа-Хатун. Краткие сообщения ИИМКАН. СССР. Вып.61, 1956, – 86-95 с.
9. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Монография, Москва:Изд.Восточной литературы, 1963. –763 с.
10. Koshenova G. Kazakistan, Taraz'da Babacı Hatun Turbesi //Bilig Dergisi. –Sayı 77, 2016. –183-202 s.
11. Глаудинов Б. Қазақстан Архитектурасы. Том 8. Алматы: Өнер баспасы, 2012. – 192 б.
12. Мендикулов М. Некоторые данные об исторической архитектуре Казахстана. Алматы:Известия Академии наук Казской ССР. –Выпуск 2, 1950. –36 с.
13. Сенигова Т.Н. Средневековый Тараз. Алматы: Наука, 1972. –261 с.
14. Arık O. Orta Asya Mimarlık Mirasımızdan İzlenimler. Ankara: TİKA Yay. 1994. – 158 s.
15. Yaralov Y. VIII-XII.yy.lar Orta Asya'sında Mimari Abideler. Çev. Hüseyin Gazi Yurdaydın.Milletlerarası I. Türk Sanatı Kongresi. Ankara. 1962.
16. Cezar M. Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık. İstanbul: Türkiye İş Bankası KültürYay. 1977. – 520 s.
17. Aslanapa O. Türk Sanatı. İstanbul: Remzi Kitabevi. 2010. – 453 s.
18. Туристическая индустрия. Туристический бизнес. – М. Афины: INFORGROUP, 1994. – 408 с.

REFERENCES

1. Birzhakov M.B. Vvedenie v turizm. [Introduction to tourism.] SPb.: Izdatel'ski dom "Gerda", 2000. –192 с.
2. Arykbaev Zh. Kazakstan tarihy.[History of Kazakhstan] Astana: Altyn kitap baspasy. 2004. –159 с.
3. Mirzaev R.S. Veliki shelkovyi put': realii XXI veka. [The Great Silk Road: the realities of the XXI century] Moskva: Institut aktual'nyh mezhdunarodnyh problem Diplomaticheskoi akademii MID Rossii, 2005. –248 s.
4. Saprunova V. Turizm: Evolyuciya. Struktura. Marketing. [Tourism: Evolution. Structure. Marketing.] M: Os'-89, 1998. –160 s.
5. M. Avcı, K. Sartayeva. İpek Yolu'ndaki Kültürel Mirasın Dünya Turizmine Kazandırılması: Kazakistan Örneği [Bringing the Cultural Heritage of the Silk Road to World Tourism: The Case of Kazakhstan] // Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi. -

2020. - №5 Sayı: 1. - S. 14 - 37.

6. Kobeshova A. Kazakistan'da Turizm Potansiyelini Geliştirmeye Yönelik Politikalar. [Policies Aimed at Developing the Tourism Potential in Kazakhstan] Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. 2013.

7. Nysanbaev A. Qazaqstan ulttyk enciklopediyasy. [National Encyclopedia of Kazakhstan.] Almaty: «Qazaq enciklopediyasy», 1998. –720 s.

8. Bernshtam A.N. K proishozhdeniyu mavzoleya Babadzhi Hatun. [To the origin of the Mausoleum. Babaja-Khatun.] Kratkie soobsheniya IIMC AN. SSSR. Vyp.61, 1956, – 86-95 c.

9. Bartol'd V.V. Turkestan v epohu mongol'skogo nashestiya. [Turkestan in the era of the Mongol invasion.] Monografiya, Moskva: Izd. Vostochnoy literatury, 1963. –763 s.

10. Koshenova G. Kazakistan, Taraz'da Babacı Hatun Turbesi [Babaji Khatun campsite in Taraz, Kazakhstan] // Bilig Dergisi. –Sayı 77, 2016. – 183-202 s.

11. Glaudinov B. Qazaqstan Arhitekturasy. [Archive of Kazakhstan] Tom 8. Almaty: Onerbaspasy, 2012. –192 b.

12. Mendikulov M. Nekotorye dannye ob istoricheskoy arhitekture Kazahstana. [Some information about the historical architecture of Kazakhstan.] Almaty: Izvestiya Akademii nauk Kazhskoy SSR. –Vipusk 2. 1950. – 36 s.

13. Senigova T.N. Srenevekovyi Taraz. [Medieval Taraz] Almaty: Nauka, 1972. – 261 s.

14. Arık O. Orta Asya Mimarlık Mirasımızdan İzlenimler [İmpressions From Our Architectural Heritage In Central Asia]. Ankara: TİKA Yay. 1994. – 158 s.

15. Yaralov Y. VIII-XII.yy.lar Orta Asya'sında Mimari Abideler. [VIII-XII.yy. architectural Monuments in Central Asia] Çev. Hüseyin Gazi Yurdaydın. Milletlerarası I. Türk Sanatı Kongresi. Ankara. 1962.

16. Cezar M. Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık. [Cities and Architecture in Pre- Anatolian Turks] İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay. 1977. – 520 s.

17. Aslanapa O. Türk Sanatı. [Turkish Art] İstanbul: Remzi Kitabevi. 2010. – 453 s.

18. Turisticheskaya industriya. Turisticheskii biznes. [The tourism industry. Tourism business] – M.: Afiny: INFORGROUP, 1994. – 408 s.

Б.Ұ. СЫЗДЫҚБАЕВА

Экономика ғылымдарының докторы,
профессор
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық
университеті
(Қазақстан, Астана), E-mail:
syzdykbaeva_bu@enu.kz

А.Т. ЗӘРУБЕК

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
Ұлттық университетінің магистранты
(Қазақстан, Астана), E-mail:
zarubekova0101@mail.ru

21.07.23 ж. баспаға түсті.

15.08.23 ж. түзетулерімен түсті.

29.09.23 ж. басып шығаруға қабылданды.

B. U. SYZDYKBAEVA¹, A. T. ZARUBEK^{1*}

¹L. N. Gumilyov Eurasian National University

(Kazakhstan, Astana), E-mail: zarubekova0101@mail.ru

OPPORTUNITIES FOR THE DEVELOPMENT OF SACRED TOURISM IN ZHAMBYL REGION

***Abstract.** The article considered the current state of sacred tourism in Zhambyl region in the southern region of the country and the possibilities of its development. The main goal is to increase the demand and attractiveness of sacred tourism among tourists by identifying factors that have a positive and negative impact on the development of sacred tourism in the region. In addition, a description of the sacred tourist and recreational sites of Zhambyl region will be given. It was found that the object of the study is a large concentration of monuments of cultural heritage, places of historical value, religious sites and mausoleums and other geographical places considered sacred, the visit of tourists to them for the purpose of pilgrimage has a significant impact on the development of sacred tourism in this region. In other words, it was found that the development and effective promotion of sacred tourism in Zhambyl region makes a special contribution to solving socio-economic problems in the region. A list of activities that need to be done in order to effectively promote sacred tourism as a separate direction and have a high potential for its development is proposed.*

Keywords: sacred tourism, tourist attraction, tourist and recreational place, promotion.

Б. У. СЫЗДЫКБАЕВА¹, А. Т. ЗАРУБЕК^{1*}

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева

(Казахстан, Астана), E-mail: zarubekova0101@mail.ru

ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ СВЯЩЕННОГО ТУРИЗМА В ЖАМБЫЛСКОЙ ОБЛАСТИ

***Аннотация.** В статье рассматривается современное состояние сакрального туризма в Жамбылской области южного региона страны и возможности его развития. Основная цель – повышение востребованности и привлекательности сакрального туризма среди туристов путем выявления факторов, оказывающих положительное и отрицательное влияние на развитие сакрального туризма в регионе. Кроме того, будет дано описание сакральных туристско-рекреационных объектов Жамбылской области. Обнаружено что объектом исследования является большое скопление памятников культурного наследия, мест, представляющих историческую ценность, объектов религиозного назначения и мавзолеев и других географических мест, считающихся священными, посещение которых туристами с целью паломничества оказывает существенное влияние на развитие сакрального туризма в этом регионе. Другими словами, было обнаружено что развитие и эффективное продвижение сакрального туризма в Жамбылской области вносит особый вклад в решение социально-экономических проблем региона. Предлагается перечень мероприятий, которые необходимо провести, чтобы эффективно и действенно продвигать сакральный туризм как отдельное направление и иметь высокий потенциал для его развития.*

Ключевые слова: сакральный туризм, достопримечательность, туристско-рекреационное место, продвижение.